

Mažosios Lietuvos dukra

Martai Juškaitei prisiminti

GRAŽINA KADŽYTĖ

Šį pavasarį mus pasiekė liūdna žinia: balandžio 10 dieną Jonavos ligoninėje, eidama 82-uosius metus, mirė buvusi kruopšti tautosakos rinkėja, daugelio tautosakos ekspedicijų dalyvė, 2012 metų „Tautosakos medaus“ laureatė Marta Juškaitė.

Vilniaus universitete įgijusi bibliotekininkės–bibliografės specialybę, kurią laiką darbavusi Sedoje, o vėliau ilgus metus buvusi Kauno apskrities viešosios bibliotekos bibliografė, aktyvi kraštotyrininkė, Marta Juškaitė visų pirma buvo Mažosios Lietuvos dukra, gimusi 1936 m. spalio 12 d. Tauragės apskrities Rimženčių kaime, Kristupo Juškos ir Anės Gocentaitės šeimoje. Užaugusi tarp keturių brolių ir penkių seserų,

Austės Nakienės nuotrauka, 2012

Anė Juškienė ir pati užaugino keturis sūnus – Armoną, Augustą, Joną, Albertą Dovydą – ir dukrą Martą. Tokį vardą dukteriai ji parinko tikriausiai savo mylimos jaunesnės sesers Martos, tėviškės paveldėtojos, tautosakos pateikėjos, garbei¹.

Apie Juškų šeimą daugiau sužinojome tik iš pačios Martos, kai ji, „Versmės“ leidyklos pakviesta bendradarbiauti rengiant jos gimtojo krašto – *Žemaičių*

1 Daugiau žinių apie Gocentų šeimą galima rasti Martos Juškaitės pusbrolio Algirdo Žemaitaičio publikacijoje, žr. „Paprūsės lietuvininko naminis testamentas“, *Voruta*, 2011, Nr. 9 (723), p. 2.

Naumiesčio monografiją, atvyko į Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos rankraštinę iš naujo skaityti savo užrašytos tautosakos: kai kas jai buvo reikalinga rašomam straipsniui apie Rimženčių kaimą, kai kas – tautosakos skyriaus publikacijoms. Tada susipažinome, iškėlėme visus jos surinktos tautosakos rinkinius ir supratome, kam bus skirtas 2012-ųjų metų „Tautosakos medus“, būsimą laureatė atėjo pati: vienos Martos ir drauge su ekspedicijų bendražygiais sudarytuose 28 rinkiniuose buvo sudėti net 7354 tautosakos tekstai²! Visi, kam teko vartyti Martos sudarytus rinkinius, žavėjosi dailia ir aiškia jos rašysena, kruopščiu bei tiksliau medžiagos dokumentavimu ir sisteminiu – matyt, prie to nemaža prisidėjo ir jos, kaip bibliografės, patirtis. Regis, kad padėdama rengti bibliografiją dailėtyrininkui, etnografui, architektūros istorikui Klemensui Čerbulėnui, vienam iš anuometinių Kauno kraštotyros sąjūdžio vadovų, išsikalbėjo apie jo studentavimo metais iš motinos Biržų krašte užrašytą, bet vis dar nesutvarkytą tautosaką ir pasiūlė sudaryti archyvavimui tinkamą rinkinį. Tai ir buvo tautosakos rinkėjos kelio pradžia. Profesoriaus pavyzdys Martą užkrėtė entuziazmu sudaryti tokį pat rinkinį iš savo motinos, giminaičių, kaimynų ir kitų Klaipėdos krašto lietuvininkų tautosakos. Taip gimė pirmieji du tautosakos rinkiniai: LTR 6068, LTR 6069. „Tautosakos medaus“ nominacijos teikimo proga skaitytoje paskaitoje „Lietuvos vietovės ir žmonės tautosakos rinkėjos keliuose“ Marta Juškaitė prisiminė:

Kaip aš atėjau į tą taką? Man pačiai pasirodė, kad reikia užrašyti. Nuo vaikystės mėgdavau dainuoti. Keturi broliai vyresni, aš pati mažiausia. Mama verpia, o aš ant benkio [suolo – G. K.] prie pečiaus dainuoju: „Du broliukai kunigai, kiti dujai urėdai, tik aš viena...“ Mokykloje per pertraukas dainuodavom. Žemaičių Naumiestyje mokyklos chore „soliavau“. Vilniaus universiteto dainų ir šokių ansamblyje dalyvavau, choruose... Rinkinius nuo mamos pradėjau, [sakydavo]: „Ek, tu man suki galvų, duok tu man paką...“; o aš neatstodavau. Mama ne dainininkė buvo. Ji gimė Gardame, kilusi iš ateivių, iš Rytprūsių. Ji ir iš knygų buvo išskaičiusi. Nebuvo puiki pateikėja, lyginant su kitų galvomis, bet aš jai įkyrėjau. Kai pradėdi, ir nebeina sustoti...

Pradėjusi į ekspedicijas važinėti nuo 1971 metų, pirmiausia Marta mokėsi iš jau patyrusios kraštotyryninkės mokytojos Emilijos Stanikaitės – jos abi užrašinėjo tautosaką Varenavo apylinkėse. Vėliau ir ji imdavo į porą ką nors iš studentų, kad galėtų pasidalyti jau savo patirtimi. Vis dėlto labiausiai jai patiko vaikštinėti ir kalbinti žmones vienai – taip, pasak Martos, greičiau atsirasdavęs savitarpio supratimas ir pasitikėjimas. Žarėnų ekspedicijoje net vietos gyventojai stebėjęsi, kad ji net keletą kartų lankėsi pas dvi senutes seseris, kurios nė vieno žmogaus vidun neįsi-

2 Plačiau apie tai jau buvo rašyta, žr. „Martos Juškaitės tautosakos medus“, *Tautosakos darbai*, t. XLIV, 2012, p. 288–291.

leisdavusios, ir iš jų užrašė labai gražių dainų, tarp jų – ir gana retų Tado Blindos pašlovinimų. Tie, kurie yra dalyvavę daugelyje ekspedicijų, apvaikščioję gausybę kaimų ir vienkienių, beldęsi į daugybę durų, žino: žmogus, ypač senas, daug ką gyvenime regėjęs, jaučia kito žmogaus tikrumą. Martos tikrumas, tikėjimas tuo, ką daro, taip pat įgimtas jos atkaklumas viską padaryti iki galo ir kuo geriau ir buvo tas stebuklingas raktas, atveriantis ne tik namų duris, bet ir žmonių širdis.

Mažosios Lietuvos kultūros veikėją Lidiją Bajoraitę iš jau išnykusio Balandžių kaimo (Ragainės apskritis) Marta rado Kaune per adresų biurą. Lidija buvo likusi viena, paskutinė iš savo išblaškytos pasaulyje giminės. Marta ją lankė kas savaitę: sutvarkydavo namus, parnešdavo maisto, visaip kaip jai patarnaudavo. Pasiremdama Viliaus Kalvaičio Mažojoje Lietuvoje užrašyta tautosaka, ji parinkdavo kokią nors temą, suformuluodavo klausimus, o Lidija, jei žinodavo, į juos atsakydavo. Taip buvo sudarytas solidus tautosakos rinkinys LTR 6070, dalis jo medžiagos net buvo išleista atskiru leidiniu *Mažosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto lietuvininkų buities ir dvasinės sąmonės atspindžiai* (1992).

Pokalbių metu Martos dėmesį patraukė ir Lidijos kalboje išlikusi ragainėnų (vadinamųjų striukių – šiaurinių vakarų aukštaičių) leksika, saviti žodžiai. Pasitarusi su ekspedicijų bendražygiais ir kalbininkais, ji tuos žodžius su atskirais posakiais ėmė užrašinėti į tam tikras korteles ir siųsti didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* rengėjams. Maždaug nuo s raidės jos pateikti žodžiai jau išspausdinti, kitus, esančius Lietuvių kalbos instituto kartotekose, tikimės ateityje galėsią skaityti jei ne knygos, tai bent skaitmeniniu formatu. Žodynininkams Marta Juškaitė yra užrašiusi daugiau kaip septynis tūkstančius įdomių žodžių su posakiais. Anuometinis Žodynų skyriaus vedėjas Vytautas Vitkauskas jaunesniems kolegoms nuolat pasidžiaugdavęs: „Va, turim tokią Martą, iš Prūsų Lietuvos žodžius renka, *Isručio* santrumpa mūsų žodynuose atsirado tik jos dėka.“ Visiems pradedantiems leksikografams neretai būdavo patariama mokyti iš Martos Juškaitės.

Ne mažiau stebino ir jos darbštumas, ištvermingumas, gebėjimas vienu metu suderinti kelias veiklas. Anuomet, paklausta, kiek nemigo naktų kainavo tokį didelį iš ekspedicijų parsivežtos tautosakos kiekį iššifruoti, perrašyti, sudėlioti į didžiulius rinkinius, Marta ramiai atsakė: „Taigi ne vieną dieną dariau. Gyvenimas tai juk ilgas...“ Esą, ne ji viena tokius darbus dariusi ir nė kiek nesijaučianti kuo nors išskirtinė. Jeigu perrašinėjant paaiškėdavo, kad kas nors neaišku, ko nors trūksta, darsyk nuvažiuodavo pas pateikėjus, darsyk pasišnekėdavo, papildydavo. Anot jos, be atkaklaus užsispyrimo nieko nepadarysi – „reik save imti į nagą“. Grįžusi iš ekspedicijos, rudens darbus planuodavusi taip, kad liktų valanda kita ir rinkiniams tvarkyti – to darbo, sakė, niekada neatidėliodavusi ir padarydavusi, kol dar gyvi įspūdžiai, kol nepriblėsę prisiminimai, kol galima rasti laiko papildymams. Būdavę įprasta iki Kalėdų sutvarkyti surinktą tautosaką, nuvežti į Tautosakos rankraštyną ir

išgirsti kvietimą į ateinančios vasaros ekspediciją, kuri vykdavo kaskart vis kitame Lietuvos kampelyje.

Pirmuosiuose Martos Juškaitės darbuose vyravo Mažosios Lietuvos dvasia, o antroje gyvenimo pusėje ji grįžo į Žemaičių Naumiestį, kur viskas iki gelmių buvo pažįstama ir brangu. Darbuotasi iš visų jėgų, lankytasi čia ne vieną kartą, kol parengti du svarūs rinkiniai: LTR 4638, LTR 5391, vėliau pridėtas dar vienas – LTR 7111, kuriame sudėta lietuvininkės Adelės Salmonaitytės-Juškienės mokama tautosaka. Šią pateikėją, kurios prosenelių ateita net nuo Gumbinės, kaip ir Lidiją Bajoraitę, Marta ypač vertino. Pradėdama tautosakos tekstų atranką *Žemaičių Naumiesčio* monografijai, ji daugiausia rėmėsi kaip tik šiuo rinkiniu, norėdama iš jo pasisemti „gyvųjų žodžių“ sėkmingai darbo pradžiai. Vaikštinėdama po Žemaičių Naumiestį užrašė naujos tautosakos ir etnografijos dalykų. Monografiją leidykla numachiūsi išleisti 2020 metais. Jos turinyje jau įrašytas Martos Juškaitės straipsnis „Rimženčių kaimas – paribio kaimas“, joje numatyti publikuoti ir jos brolio Alberto Dovydo Juškos straipsniai „Lietuvių ir vokiečių santykiai Žemaičių Naumiestyje tarpukaryje“ ir „Valsčiaus evangelikų liuteronų bendruomenė“. Įdėviejų surinktų tautosakos, etnografijos, kalbos, istorijos duomenų jau buvo skelbta *Rusnėje* (1992) ir *Lietuvininkų žodyje* (1995). Martos motinai buvęs labai svarbus jos brolio Alberto Kristupo Gocento, mediko, Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, žodis, jo raginimas jos vaikus siekti mokslo. Martai toks pat sektinas pavyzdys buvo penkeriais metais vyresnis brolis Albertas, pedagogas, humanitarinių mokslų daktaras, Klaipėdos universiteto profesorius. Mylimiausiojo brolio žūtis 2014 metų gruodžio 21 dieną, prieš pat Kalėdas, ir pakirto Martą. Paskutinius ketverius metus jau nebesulaukėme jos su džiovintais baravykais (labai mėgusi grybauti) prieš Kūčias, su patarimais valgyti kuo daugiau mėlynių, kad išsaugotume kompiuterių alinamas akis (iki aštuoniasdešimties metų ji skaičiusi be akinių), su nuolatinio rūpesčiu, kad reikia dar kartą peržiūrėti kurį nors rankraštį, dar kai ką papildyti, patikslinti, nes atsiminusi tą metą ir tuos žmones...

„Gerai, kad nepraejo gyvenimas kaip paukščiui ant šakos, – kažką juk padariau, parašiau...“ – šie Martos Juškaitės, Mažosios Lietuvos dukros, daug prisidėjusios prie lietuvių tautosakos išsaugojimo, pasakyti žodžiai mūsų atmintyje liks tarsi viso jos ilgo, gražaus ir prasmingo gyvenimo knygos epilogas...